

UDC | УДК : 343.95

Анотація: Обґрунтовано доцільність застосування психологічних знань при проведенні такої слідчої (розшукової) дії як допит, проаналізовано тактико-психологічні засади його проведення, визначено яким чином на його результати впливають комунікативні здібності і навички слідчого та висловлено пропозиції стосовно удосконалення практики реалізації тактичних прийомів, заснованих на даних психології, при проведенні зазначеної слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: криміналістична тактика; слідча (розшукова) дія; допит; тактичний прийом; психологічні знання; актуалізація забутого.

TACTICAL AND PSYCHOLOGICAL BASIS OF THE INTERROGATION

BYSHEVETS, O.

*Candidate of Legal Sciences,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Abstract

Purpose: On the basis of analysis of recent scholar publications in the sphere of common and forensic psychology, criminal procedure and criminalistics author attempts to argue the expedience of application of psychological knowledge in the process of conduction of interrogation as an investigation (search) action. The tactic and psychological principles of its conduction have been analyzed.

Findings: The interrogation is one of the most widespread and at the same time complicated means of gathering of necessary evidences. Effectiveness of its conduction depends on investigator's skill to get full and exhaustive information about circumstances of crime. Successfulness of interrogation in criminal proceeding immediately is provided by mastery of investigator to communicate efficiently with interrogated person. Intercourse during interrogation is the process of interaction between investigator and interrogated person, by the use of which the aims and purposes of criminal proceeding are being fulfilled.

Results of intercourse are stipulated by the first impression produced by investigator on interrogated person. The first impression is being developed by appearance and non-verbal behavior of investigator. Frequently the first impressions about the investigator or interrogated person are mistaken. In such a situation the barrier of intercourse between investigator and interrogated person can appear.

ТАКТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТІВ

О. В. БИШЕВЕЦЬ

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри правосуддя юридичного факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

✉ зв'язок з автором: через Редакцію

Соціально-економічні перетворення, які відбуваються в Україні, характеризуються як позитивними, так і негативними наслідками. Серед останніх серйозне занепокоєння викликає те, що форми і структура злочинної діяльності постійно удосконалюються. З огляду на зазначене першочерговим завданням криміналістики як юридичної науки і пріоритетним напрямком наукових досліджень є розробка та впровадження в практику діяльності правоохоронних органів дієвих та сучасних криміналістичних методів і рекомендацій щодо оптимізації розслідування та розкриття злочинів. Водночас успішне вирішення слідчим поставлених завдань потребує не лише бездоганного знання норм права та особливостей їх практичної реалізації, але й вимагає застосування положень інших наук, зокрема психології. А тому дослідження проблем застосування психологічних знань у тактичному забезпеченні окремих слідчих (розшукових) дій відповідає сучасним завданням науки криміналістики та запитам слідчої практики.

Тактико-психологічні засади допиту досліджувалися такими провідними вітчизняним та зарубіжними вченими як О. Я. Баєв, І. В. Басиста, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, Г. Г. Доспулов, А. В. Дулов, В. О. Коновалова, М. В. Костицький, І. І. Котюк, Є. Д. Лук'янчиков, О. Р. Ратінов, М. В. Салтевський, М. І. Скригонюк, Ю. Торвальд, Ю. В. Чуфаровський, В. Ю. Шепітько та ін. Безумовно, проведені дослідження є вагомим внеском у розвиток теоретичних засад та удосконалення практики застосування прийомів, заснованих на даних психології, при проведенні допиту, однак в опублікованих працях зосереджувалася увага, головним чином, на загальній характеристиці цих прийомів. Що ж до методологічного, процесуального та криміналістичного аспектів їх реалізації, то вони досліджені

Realization of tactical techniques based on psychological knowledge in criminal proceedings is determined by special aspects of psychological sphere of a personality, conflict of interests between criminal investigator and parties in criminal proceeding, necessity to encourage of parties in a criminal proceeding to some special behavior. During the conduction of interrogation the most advisable is to apply such kinds of tactical techniques as prevention of disputed situation and actualization of ideal traces.

Value: The author has defined how communicative faculties and practical skills of investigator influence on its results. Above-stated layed down the foundation of the proposals concerning improvement of practice of realization of opportunities of tactical techniques, based on psychological knowledge.

Keywords: criminalistic tactics; investigative action; interrogation; tactical technique; psychological knowledge; actualization of forgotten.

ТАКТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОВЕДЕНИЯ ДОПРОСОВ

БЫШЕВЕЦ Е. В.

кандидат юридических наук, ассистент кафедры правосудия юридического факультета, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка

Аннотация: Обосновано целесообразность применения психологических знаний при проведении такого следственного (розыскного) действия как допрос, проанализированы тактико-психологические принципы его проведения, определено каким образом на его результаты влияют коммуникативные способности и навыки следователя, а также высказаны предложения относительно усовершенствования практики реализации тактических приемов, основанных на данных психологи, при проведении данного следственного (розыскного) действия.

Ключевые слова: криминалистическая тактика; следственное (розыскное) действие; допрос; тактический прием; психологические знания; актуализация забытого.

Open Access

This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

недостатньо, що зумовлює як теоретичні дискусії стосовно можливостей їх застосування, так і труднощі в практиці їх реалізації.

Найбільш поширеним і водночас складним способом отримання доказів у кримінальному провадженні є допит. Результативність його проведення залежить від уміння слідчого отримати від допитуваного повну та достовірну інформацію про обставини злочину. Успішність проведення допитів у ході досудового розслідування безпосередньо забезпечується майстерністю слідчого ефективно спілкуватися з допитуваними. Поняття «спілкування» вживається у психологічній літературі в різних значеннях:

- як обмін думками, почуттями, переживаннями;
- як один із різновидів людської діяльності;
- як специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку;
- як взаємодія, стосунки між суб'єктами, які мають діалогічний характер. При цьому поняття «спілкування» розмежовують з поняттям «комунікація», яке тлумачать як передачу інформації, що може мати однобічний характер, у межах взаємодії різних систем (наприклад, людина-тварина, людина-машина) [1, с. 400–402].

Спілкування виконує різноманітні функції. Першою з них є регулятивна, адже в результаті обміну інформацією відбувається упорядкування спільної діяльності людей. Оскільки участь у спільній діяльності вимагає від кожної людини певних знань, то власне змістом спілкування є наукові та побутові знання, навички й уміння. Звідси впливає друга функція спілкування – пізнавальна (інформаційна). Третью функцією спілкування є самовизначення індивіда, який, отримуючи відомості про зовнішній світ, формує ставлення до оточуючих та власне до самого себе.

Види спілкування вирізняють за різними критеріями:

- залежно від кількості учасників: міжіндивідне, індивідно-групове, міжгрупове;
- за характером контакту учасників: безпосереднє (відбувається через особистий контакт і сприйняття один одного партнерами по спілкуванню) і опосередковане (відбувається через посередників, наприклад між ворогуючими сторонами);
- за змістом: цільове (пов'язане із задоволенням потреби у спілкуванні) та інструментальне (зумовлене виробничою необхідністю в організації індивідуальної чи спільної діяльності);
- залежно від мети: ритуальне (має на меті підтримання зв'язку із соціумом, у зв'язку з чим необхідним є виконання

певного ритуалу, наприклад вітання на вулиці зі знайомими і малознайомими людьми), маніпулятивне (має на меті використання партнера по спілкуванню для задоволення особистих інтересів), гуманістичне (задовольняє потреби у співпереживанні, взаєморозумінні, співчутті);

- за завданнями: ділове (воно є необхідною передумовою продуктивної діяльності та спрямоване на підвищення її ефективності) і неділове (пов'язане з вирішенням психологічних проблем особистості, наприклад обговоренням того, що з нею відбувається, вирішенням конфліктів, висловленням внутрішнього ставлення до оточуючих);
- за тривалістю: короткочасне і тривале;
- залежно від засобів: вербальне (здійснюється за допомогою мовлення), невербальне (здійснюється за допомогою немовленневих засобів: міміки, жестів, сенсорних і тактильних контактів) і проксимальне (здійснюється через особливе розташування людей у просторі відносно один одного. Наприклад, незнайомі люди спілкуються на відстані 3,5 м. Колеги по роботі спілкуються перебуваючи на відстані від 1,2 до 3,5 м. У свою чергу співрозмовники, між якими склалися дружні взаємовідносини, спілкуються на відстані 45 см – 1,2 м, а ті, між якими існують близькі стосунки, – на відстані від 0 до 45 см);
- за закінченістю: закінчене і незакінчене [2, с. 35–40].

Спілкування між людьми може відбуватися в різних формах: анонімній (взаємодія між незнайомими чи не пов'язаними особистісними стосунками людьми), функціонально-рольовій (взаємодія відбувається між учасниками, які виконують певні соціальні ролі та поєднані взаємними обов'язками, наприклад, лікар-хворий, керівник-підлеглий, вчитель-учень тощо), неформальній (особистісні контакти поза межами офіційних стосунків, наприклад спілкування між друзями).

Результатом спілкування є встановлення відносин певного роду (ділових, дружніх, сімейних тощо) з іншою людиною або людьми, що досягається за допомогою засобів спілкування. Вони в свою чергу поділяються на дві групи: вербальні (мова, мовлення), паравербальні (тембр, темп, артикуляція звуків) та невербальні (жести, міміка,

дії, коди, символи, предмети). Вербальні (мовленнєві) засоби спілкування дозволяють висловити свої думки, погляди, почуття за допомогою слів, інтонацій, логічних наголосів. Однак мова людини нею контролюється, тоді як жести, міміка, пози є напівсвідомим засобом вираження ставлення людини до співрозмовника чи подій, щодо яких вона висловлюється. Зі змісту ст. 242 КПК України випливає, що спілкування між слідчим і допитуваним здійснюється переважно за допомогою вербальних засобів. Водночас законодавець у ст. 11 КПК України встановлює заборону щодо застосування під час спілкування з допитуваним таких засобів, як погрози та примус.

Спілкування під час проведення допитів є безпосереднім і відбувається у функціонально-рольовій формі. Його зміст та характер протікання визначаються залежно від процесуального статусу учасників: слідчий-свідок, слідчий-потерпілий, слідчий-підозрюваний. У кожному із зазначених випадків комунікативний процес між двома суб'єктами обумовлюватиметься їх функціональними обов'язками та ставленням до них.

При підготовці до допиту слідчий повинен не тільки ретельно продумувати його план, але й визначати, які психологічні знання слід застосувати для ефективного його проведення. Особливе місце серед засобів оптимізації допитів належить тактичним прийомам, заснованим на даних психології.

При проведенні допитів застосовуються такі види тактичних прийомів, заснованих на даних психології, як прийоми подолання конфліктних ситуацій та актуалізації ідеальних слідів злочину. Термін «конфлікт» походить від латинського «conflictus», що в перекладі означає зіткнення. У психології під конфліктом розуміють:

- суперечність, яку важко розв'язати і яка пов'язана з гострими емоційними переживаннями [3, с. 28–29];
- зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок чи поглядів суб'єктів взаємодії [4, с. 16];
- відносини між суб'єктами соціальної взаємодії, які характеризуються їхнім протиборством на основі протилежно спрямованих мотивів чи суджень [5, с. 5].

Виділяють дві фази розвитку конфліктів: конструктивну і деструктивну [6, с. 225]. Для конструктивної фази характерною є невдоволеність собою, опонентом, бесідою, спільною діяльністю. Вона може проявлятися у підвищеному емоційному тоні розмови, ігноруванні реакції партнера, докорях, або ж в ухиленні від розмови, припиненні спільної діяльності, раптовому дистанціонуванні від співрозмовника, відведенні погляду тощо. При цьому учасники спілкування контролюють себе та не порушують ustalених правил. Деструктивна фаза конфлікту розпочинається тоді, коли негативні емоції від невдоволеності один одним, способами вирішити проблеми, результатами спільної діяльності перевищують критичну межу.

Конфлікти, що виникають у сфері правовідносин, називають юридичними конфліктами, під якими розуміють протистояння суб'єктів правовідносин у зв'язку з реалізацією їхніх прав та законних інтересів або порушенням останніх.

При проведенні допитів конфлікти – це явище звичне, оскільки інтересам слідчого протистоять інтереси допитуваних, які приховують або перекручують інформацію, не бажаючи повідомляти правду про обставини злочину.

Прийоми подолання конфліктів, які виникають під час допитів, можна об'єднати у три групи:

- ті, що спрямовані на подолання відмови давати показання. До них належать роз'яснення несприятливих наслідків відмови від дачі показань, встановлення мотивів відмови від дачі показань і їх усунення, використання протиріч у показаннях учасників кримінального провадження, раптове пред'явлення доказів;
- ті, застосування яких спрямоване на зниження рівня емоційної напруги під час допиту. До цієї групи тактичних прийомів належать звернення до позитивних якостей особистості допитуваного, спонукування до щирого каяття і роз'яснення його наслідків як обставини, що пом'якшує покарання;
- ті, що націлені на викриття брехні у показаннях: створення у допитуваного перебільшеного уявлення про обізнаність слідчого про обставини злочину, непрямий допит, словесна розвідка.

Прийоми актуалізації ідеальних слідів злочину часто плутають з асоціаціями [7, с. 128–129; 8, с. 189]. Однак асоціації не можуть розглядатися як тактичні прийоми, а є результатом ефективного застосування останніх. Такий висновок логічно випливає з аналізу змісту поняття асоціації. Асоціація (*лат. associatio* – з'єдную, зв'язую) – поняття, що виникає при згадуванні іншого. Асоціація в психології – суб'єктивний образ об'єктивного зв'язку між предметами і явищами, фізіологічною основою якого є тимчасовий нервовий зв'язок [9, с. 43]. Таким чином, тактичні прийоми можуть застосовуватися лише з метою збудження асоціацій, а не як асоціації самі по собі.

Тактичні прийоми актуалізації ідеальних слідів злочину поділяють на такі, що спрямовані на пошук в пам'яті людини забутого; виявлення і виправлення добросовісної помилки у показаннях; викриття неправдивих показань.

До прийомів пошук в пам'яті забутого належать такі як прийоми суміжності, схожості, контрастності, дизасоціації, тобто роз'єднання зв'язків, що утворилися при сприйнятті, перифрази, пред'явлення шкали кольорів, малюнків, моделей тощо, пропозиція намалювати те, що спостерігав свідок, постановка запитань, що вимагають відповіді з використанням одиниць часу (година, день, тиждень, місяць).

Прийомами, націленими на виявлення і виправлення добросовісної помилки у показаннях, вважають формулювання запитань у хронологічній, логічній послідовності; допит про яку-небудь обставину в різній хронологічній послідовності; зіставлення показань із точно встановленими доказами; постановка нагадуючих, доповнюючих, деталізуючих, уточнюючих запитань; пред'явлення речових і письмових доказів; допит на місці події; оголошення показань інших осіб; створення нормальної обстановки, що не відволікає увагу допитуваного; пред'явлення допитуваному різних об'єктів.

Викриття брехні у показаннях забезпечується шляхом застосування тактичних прийомів постановки деталізуючих запитань щодо перебування допитуваного у вказаному місці і контрольних запитань щодо фактів, точно встановлених у кримінальному провадженні; оголошення фрагментів

показань осіб, на яких посилався підозрюваний; оголошення показань осіб, які спростовують заяву підозрюваного про алібі; пред'явлення доказів, які підтверджують перебування допитуваного

у місці вчинення злочину; оголошення висновку експерта, результатів окремих слідчих (розшукових) дій, які свідчать про можливість перебування допитуваного на місці злочину.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Загальна психологія : підручник / [О. В. Скрипченко, Л. В. Волинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Каравела, 2009. – 464 с.
2. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб : Питер, 2009. – 576 с.
3. Психологический словарь / [под ред. В. В. Давыдова, А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова]. – М. : Педагогика, 1983. – 448 с.
4. Психологический словарь / [под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
5. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии : [учеб. пособие для вузов]. / С. М. Емельянов. – СПб : Питер ; М., 2013. – 400 с.
6. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб : Питер, 2009. – 576 с.
7. Васильев А. Н. Следственная тактика / А. Н. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 197 с.
8. Салтевський В. М. Криміналістика : підручник у 2-х частинах / В. М. Салтевський. – Харків : Консум, 2001. – Ч. 2. – 528 с.
9. Большая психологическая энциклопедия : самое полное современ. изд. : более 5000 психол. терминов и понятий / [А. Б. Альмуханова и др.]. – М. : Эксмо, 2007. – 542 с.